

INSTITUCIJA VICECOMESA V UPRAVNI STRUKTURI PAZINSKE GROFIJE V ČASU GORIŠKIH GROFOV

Peter ŠTIH

doc. dr., Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 61000 Ljubljana, Askerceva 2, SLO
doc. dr., Facoltà di Filosofia dell'Università di Lubiana, 61000 Ljubljana, Askerceva 2, SLO

IZVLEČEK

V zadnji četrtini 13. stoletja se v treh listinah omenjajo trije nosilci urada vicecomesa, ki so imeli svoj sedež v Pazinu, centru istrskih posesti goriških grofov. V literaturi sta se uveljavili dve mnenji. Po enem je bil ta vicecomes predhodnik glavarja goriških grofov v Pazinu, po drugem mnenju pa je vicecomes bil le drugo ime za glavarja. Institucija vicecomesa se je na tem prostoru uveljavila v okviru oglejskega patriarhata, saj se ta omenja v Furlaniji že v prvi polovici 12. stoletja, v oglejski Istri pa je bil poznan še v 14. stoletju. Tako kot še marsikatero drugo upravno in pravno institucijo so goriški grofje od oglejskega patriarhata prevzeli tudi institucijo vicecomesa. Kljub temu, da na prvi pogled več stvari govori v prid mnenju, da je bil vicecomes predhodnik glavarja v Pazinu (že samo ime vicecomes ga označuje kot grofovega namestnika (kot je to bil glavar), oba sta sedež svojega urada imela v Pazinu in tudi časovno se vicecomes v virih neha pojavljati točno v trenutku, ko v njih srečamo glavarja), pa je imel vicecomes le nižji položaj v strukturi goriške uprave. Na to kaže že paralela s položajem vicecomesa v upravni strukturi oglejskega patriarhata v Istri, še bolj pa velika razlika v družbenem statusu in položaju, ki sta ga imela vicecomes in glavar. Medtem ko so bili glavarji goriških grofov v Istri zmeraj izbirani iz vrst ministerialnega plemstva, pa so vicecomesi zelo verjetno izhajali iz neplemiških vrst. Nizek položaj vicecomesa v upravni strukturi Pazinske grofije pa nam dokončno potrjuje neka listina goriškega grofa Alberta II. iz 1295, v kateri je ista oseba, ki je 1293 označena kot vicecomes, sedaj označena kot oficial. V tem smislu je tudi potrebno popraviti dosedanje uveljavljeno mnenje v literaturi, ki je vicecomesa po njegovem položaju v upravni strukturi Pazinske grofije enačilo z glavarjem.

Vicecomes se v Pazinu omenja le v kratkem časovnem razdobju zadnje četrtine 13. stoletja. Prvič se omenja v seznamu prič notarskega instrumenta, izdanem na pazinskem gradu 1277, kjer je neki Konrad označen kot nekdanji vicecomes¹. Institucija vicecomesa v Pazinu je torej obstajala že nekoliko pred to prvo omembo. 1293 se prav tako v nekem notarskem instrumentu, izdanem na gradu v Pazinu, v seznamu prič omenja kot nosilec tega naslova neki Vošalk, ime-

novan Piçoleto, ki je stanoval v Pazinu². 1305 pa se v tretjem notarskem instrumentu, ki je bil izstavljen v Poreču, omenja pokojni Štefan vicecomes iz Pazina³. Za nas je vsekakor pomembno, da je ta Štefan po vsej verjetnosti umrl že pred 15. marcem 1286. Istega dne (30. XI. 1305), kot je bila napisana notarska listina, v kateri se omenja pokojni vicecomes Štefan, je bila namreč v Poreču izstavljena še ena takšna listina, s katero je poreški škof podelil vitezu Henriku (Ance-

1 Codice diplomatico istriano (=CDI) (ed. Pietro KANDLER) 1277, IX. 20., Pazin.

2 Milko KOS, Doneski k zgodovini Istre v srednjem veku, Vjesnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskega zemaljskog arkiva 18, 1916, št. 3 (1293, XI. 9., Pazin).

3 Milko KOS, Doneski, št. 8 (1305, XI. 30., Poreč).

manus) iz Pazina⁴ v fevd osem kmetij v Taru, od katerih je tri pred tem imel Oton, sin pokojnega Štefana iz Pazina⁵. Skoraj ne more biti dvoma, da je ta Štefan identičen z onim, ki je bil vicecomes. Prav te tri kmetije v Taru pa so morale biti *feudum paternum*, v katerega je poreški škof - verjetno zaradi očetove smrti - 15. marca 1286 investiral *Othtonem filium quondam Stephani de Pisino*⁶. To pa seveda pomeni, da se vicecomes v Pazinu dejansko omenja samo nekje od začetka sedemdesetih let 13. stoletja pa do 1293 in da je Štefan kot vicecomes verjetno sledil Konradu, njemu pa nato Vošalk, imenovan Pičoleto.

Institucijo tega vicecomesa, ki se v zadnji četrtini 14. stoletja omenja v Pazinu, je potrebno umestiti v upravno strukturo, ki so jo na svojih istrskih posestih postavili in razvijali goriški grofje. Ti so namreč že od konca 12. stoletja imeli v fevdu od škofije v Poreču grad v Pazinu z vencem okoliških krajev⁷. Pazinski fevd je bil službeni fevd odvetnikov poreške škofije in v goriške roke je prišel s pridobitvijo poreškega odvetništva⁸. S tem se je v bistvu tudi začelo skoraj dvestoletno obdobje prisotnosti goriških grofov v Istri, katerega rezultat je bil razvoj notranje Istre v posebno deželo Pazinsko grofijo⁹. Zaradi silno skopega gradiva je problem viceco-

mesa v literaturi naletel le na skromen odmev. Benussi pravi, da je morda to bil naslov, ki ga je nosil predstavnik goriških grofov, preden se je začel naslavljati kot "Capitaneus Pisini"¹⁰. Podobnega mnenja je tudi Lechleitner¹¹. Zato pa je Camillo de Franceschiju vicecomes isto kot capitaneus¹², takšnega mnenja pa je tudi de Vergottini¹³.

V Furlaniji se vicecomes omenja že v tretjem desetletju 12. stoletja¹⁴, v oglejski Istri pa je poznan še v 14. stoletju¹⁵, tako da ne more biti dvoma, da je to institucija, ki se je na tem prostoru prvotno uveljavila v okviru oglejskega patriarhata. Neposredna sosesčina oglejskih in goriških posesti, od katerih je marsikatera bila prvotno oglejska zemlja, ter živi in konstantni kontakti, ki so jih imeli goriški grofi z oglejsko cerkvijo, kjer so bili tudi nosilci nekaterih najpomembnejših naslovov in uradov (odvetniki in generalni kapitani¹⁶), so vsekakor vplivali na to, da se je marsikatera upravna in pravna institucija iz prostora oglejskega patriarhata uveljavila tudi na sosednjem goriškem ozemlju.

Tako je npr. institucija gastalda (in gastaldije) v goriški lokalni upravi, ki se omenja v Gorici sami¹⁷ kot tudi na posestih goriških grofov v Istri¹⁸, oglejska dediščina. Gastaldija je namreč stara oglejska upravna

- 4 Henrik iz Pazina, ki je v virih označen kot nobilis et potens vir, miles de Pisino (Milko KOS, Doneski, št. 13), je bil član rodu goriških ministerialov iz Pazina (gl. Peter ŠTIH, Ministeriali goriških grofov do prve tretjine 14. stoletja (v Istri in na Kranjskem), tipkopijsna doktorska disertacija, Ljubljana 1992, 60) in se v virih omenja med 1292 in 1311. Od oglejskega patriarha je imel v fevdu grad in gospostvo Kršan (Milko KOS, Doneski, št. 6, 14, 17; CDI 1338, VIII. 23.), od goriških grofov pa po vsej verjetnosti Rakalj ob raškem zalivu (Monumenta historica ducatus Carinthie (= MDC) IX (ed. Hermann WIESSNER, Klagenfurt 1965), št. 640 (Raebel: gl. Peter ŠTIH, Ministeriali, 63).
- 5 Milko KOS, Doneski, št. 7.
- 6 CDI 1286, III. 15., Poreč.
- 7 CDI 1194, X. 5.
- 8 Ljudmil HAUPTMANN, Krain, Erläuterungen zum historischen Atlas der österreichischen Alpenländer I/4, Wien 1929, 400; Camillo de FRANCESCHI, Mainardo conte d'Istria e le origini della Contea di Pisino, Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria (= AMSI) 38, 1926, 51 sl.; Giovanni de VERGOTTINI, Lineamenti storici della costituzione politica dell'Istria durante il medioevo, Roma 1924, 60; Peter ŠTIH, Ministeriali, 56 sl., 99 sl.
- 9 Peter ŠTIH, Goriški grofje in geneza Pazinske grofije (v tisku za Acta Histriae).
- 10 Bernardo BENUSSI, Nel medio evo. Pagine di storia istriana, Parenzo 1897, 453, op. 345.
- 11 Oskar LECHLEITNER, Deutsche Herrschaften in Istrien, Programm des k. k. Stadsgymnasiums in Pola für das Schuljahr 1912/13, 23. Jhg., Pola 1913, 21.
- 12 Camillo de FRANCESCHI, I Castelli della val d'Arsa (Ricerche storiche con documenti e alberi genealogici), Parenzo 1900 (Estratto dagli AMSI), 29, 170; ISTI, I primi signori de Chersano, AMSI 48, 1936, 216.
- 13 Giovanni de VERGOTTINI, La costituzione provinciale dell'Istria nel tardo medio evo, AMSI 39, 1927, 33 (71).
- 14 Pier Silverio LEICHT, Dritto Romano e dritto Germanico in alcuni documenti Friulani dei secoli XI, XII, XIII, Atti dell'Accademia di Udine, Serie II, vol. IV, Udine 1897, Doc. št. 6 (1126, VI. 15., Čedad): *Durin(us) vicecomes de loco Mels* (= severozahodno od Vidma v Furlaniji); ISTI, Parlamento Friulano I (1228 - 1420), Bologna 1917, LXXX.
- 15 Npr. Vincenzo JOPPI, Nuovi documenti sull'Istria (MCCLXXXIII - MCCCXXXIX), Auspicatissime Nozze Candussi Girardo - Del Bello, Udine 1878, št. 5 (1336, XI. 27.): *Olvrandinus de Maniaco Vicecomes Marchionatus Istrie*.
- 16 Prim. Emil WERUNSKY, Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte, Wien 1894, 499 sl.; Heinrich SCHMIDINGER, Patriarch und Landesherr, Die weltliche Herrschaft der Patriarchen von Aquileja bis zum Ende der Staufer, Graz-Köln 1954, 76 sl., 100; E. SGUBIN, L'avvocazia dei Conti di Gorizia nel Patriarcato d'Aquileia, Studi Goriziani (= SG) 23, 1963, 95 sl.; G. HUGES, L'istituto dell'avvocazia, con particolare riguardo a quella dei Conti di Gorizia, SG 24, 1963, 109 sl.; Pietro Silverio LEICHT, Parlamento Friulano, XXIV, CXLI.
- 17 Kärntner Landesarchiv Celovec, Istina 1288, III. 17., Gorica; Vincenzo JOPPI, Appendice ai documenti Goriziani, Archeografo Triestino (= AT) N. S. 19, 1893, št. 11 (1291): *Rudolfus gastaldio Goricia*; Franc KOS, K zgodovini Gorice v srednjem veku, Glasnik muzejskega društva za Slovenijo (= GMDS) 2-3, 1921-1923, 14: *Leonardus dictus Mur gastaldio*.
- 18 Senato misti (cose dell'Istria), AMSI 3, 1887, 275 (*gastaldio Padua, gastaldio Tervisij*), CDI 1375, XI. 8., Sovinjak (*Johannis gastaldio tunc temporis in Sovignacho*). Vsi trije kraji so bili v 14. stoletju posest goriških grofov.

enota - ta pa se navezuje na langobardsko upravno tradicijo, ki je poznala gastalde kot upravnike kraljevih posesti¹⁹ razširjena povsod tam, kjer je oglejski patriarh imel svojo posest²⁰. *Generalis gastaldio* se je v začetku imenoval tudi namestnik oglejskega patriarha, to je mejnega grofa v Istri²¹. Tako Gorica kot velik del goriških posesti v Istri pa je bila nekoč oglejska zemlja²². Tudi *feudum habitantie* (burglehen, grajski fevd), ki ga zaznamujejo nekatere specifičnosti (npr. obveza stalne prisotnosti na fevdu) in je poznan v listinah goriške proveniencie od tretje četrtine 13. stoletja naprej,²³ je v goriško prakso prišel verjetno iz Furlanije, kjer se je uveljavil v začetku 13. stoletja²⁴. In nenazadnje, v drugi polovici 14. stoletja so se kot pravni vir v ožji Goriški uveljavile *Constitutiones Patriae Forojulii* patriarha Markvarda iz 1366, ki naj bi bile v Gorici prevedene v

nemščino in patriarhovo ime zamenjano z grofovim²⁵. Podlago temu goriškemu prevzemu furlanskih konstitucij pa morda lahko vidimo v identičnosti goriškega in furlanskega deželnega prava²⁶. V to skupino različnih institucij, ki so jih goriški grofje prevzeli iz Furlanije oziroma od oglejskega patriarhata, pa moremo, vsaj tako mislim, šteti tudi vicecomesa.

Na prvi pogled govori več stvari v prid Benušsijevemu mnenju, da je bil vicecomes predhodnik glavarja v Pazinu. Že samo ime (vice-comes) ga označuje kot grofovega namestnika²⁷, tako kot je to bil glavar²⁸. Oba sta sedež svojega urada imela v Pazinu²⁹ in tudi časovno se vicecomes v virih pojavlja pred glavarjem. Uvodoma smo ugotovili, da se vicecomes v Pazinu zadnjič omenja 1293. Že naslednje leto, 1294, pa se nato v virih prvič pojavi goriški glavar³⁰. V prid

- 19 Lexikon des Mittelalters Bd. 4, 1131 - 1132. V zvezi z institucijo gastalda pri Langobardih je zelo zanimiva zgodba o bolgarskem knezu Alzezu pri Pavlu Diakonu (Pavel DIAKON, Zgodovina Langobardov, Maribor 1988, V/29). Bolgarski knez je po pravi odisejdi prišel iz Panonije preko Bavarske in Karantanije v Italijo k langobardskemu kralju, ki mu je dovolil, da se s svojim plemenom naseli v Beneventu, kjer mu je beneventanski duks tudi odkazal bivališča, ipsumque Alzeconem, mutatio dignitatis nomine, de duce gastaldium vocitari praecepit. O Alzezu gl. drugače Milko KOS, O bolgarskem knezu Alcioku in slovenskem knezu Valuku, v Milko KOS, Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev. Izbrane razprave, Ljubljana 1985, 145 - 150.
- 20 Primerjaj Pio PASCHINI, Storia del Friuli II, Udine 1935, 125 sl.; Heinrich SCHMIDINGER, Patriarch und Landesherr, 101 (Furlanija in splošno); Milko KOS, Urbarji Slovenskega primorja I (Tolminski urbar iz leta 1377), Viri za zgodovino Slovencev II, Srednjeveški urbarji za Slovenijo II, Ljubljana 1948, 19; ISTI, Urbarji Slovenskega primorja II, Viri za zgodovino Slovencev III, Srednjeveški urbarji za Slovenijo III, Ljubljana 1954, 61 (za slovensko ozemlje) in CDI 1208 (pravice oglejskega patriarha v Istri, pravilna datacija tega pomembnega dokumenta je 1267 - 1271 in ne 1208: gl. Giovanni de VERGOTTINI, La costituzione, AMSI 38, 1926, 102, op. 3) za Istro.
- 21 Walter LENEL, Venezianisch - Istrische Studien, Strassburg 1911, 147; Giovanni de VERGOTTINI, La costituzione, AMSI 39, 1927, 99. Kasneje se je namestnik mejnega grofa v Istri imenoval richtarius in nato marchio.
- 22 Hermann WIESFLECKER, Die Regesten der Grafen von Görz und Tirol, Pfalzgrafen in Kärnten I (957 - 1271), Innsbruck 1949, št. 192, 193, 230, 317; Vincenzo JOPPI, Documenti Goriziani, AT N. S. 14, 1888, št. 147; Peter ŠTIH, Goriški grofje in geneza.
- 23 Vincenzo JOPPI, Appendice, št. 8 (1287, V. 28., Gorica); Franz SCHUMI, Urkunden und Regesten zur Geschichte des 14. Jahrhunderts, Archiv für Heimatkunde II, Laibach 1884 in 1887, 243, št. 4 (1300, IV. 8., Gorica).
- 24 Carlo Guido MOR, I "feudi di abitanzia" in Friuli, Memorie Storiche Forogiuliesi 54, 1974, 50 sl.; Heinrich SCHMIDINGER, Patriarch und Landesherr, 112 sl.
- 25 Arnold LUSCHIN von EBENGREUTH, Österreichische Reichsgeschichte des Mittelalters, Bamberg 1914, 172; A. GNIRS, Das Görzer Statutbuch, Wien 1916 (glej k temu oceno Milka KOSA v Časopisu za slovenski jezik, književnost in zgodovino 2, 1920, 134-135); Sergij VILFAN, Deželni ročini kot vir naše ustavne zgodovine, GMDS 25-26, 1944-1945, 65, op. 1; Pier Silverio LEICHT, La versione tedesca delle "Constitutiones Patriae Forojulii", Studi di Storia Friulana, Udine 1955, 261 sl.; S. FERLAN, La Contea di Gorizia: problemi giuridici e amministrativi, SG 35, 1964, 51; Peter ŠTIH, Goriški grofje in oblikovanje pokrajine ob Soči in na Krasu v deželo, Zgodovinski časopis (= ZČ) 41, 1987, 46.
- 26 Tiroler Landesarchiv Innsbruck, Pestarchivakten I 35, fol. 45 (1340, III. 15.): nach landes recht umb Gortz und in Vriout.
- 27 Čeprav se je potrebno zavedati, da bi se po tej logiki oglejski vice-comes, kjer se ta institucija sploh uveljavi in če naj bi ga že ime označevalo kot patriarhovega namestnika, moral pravzaprav imenovati vice-patriarha (v resnici vicedominus in vicarius in temporalibus). Svojega vicecomesa pa je imel tudi pičenski škof (Milko KOS, Doneski, št. 10 (1309, IV. 7.: Frantius/ vicecomes noster), ki bi se potem moral imenovati vice-episcopus. Zanimivo je, da se je v Labinu imenoval *podknezin* (Josip ŽONTAR, Kastavščina in njeni statuti do konca 16. stoletja, Zbornik znanstvenih razprav juridične fakultete 21, 1945/46, 159).
- 28 Gl. npr. privilegij goriškega grofa Alberta IV. plemstvu na goriških posestih na Dolenjskem in v Istri (Ernst SCHWIND - Alphons DÖPSCHE, Ausgewählte Urkunden zur Verfassungs-geschichte der deutsch-österreichischen Erblande im Mittelalter, Innsbruck 1895, št. 120 (1365, IV. 29., Metlika); CDI 1365, IV. 25., Neu-Marckt; 1365, Martedì innanzi S. Giorgio, Neumarkt), po katerem je bil glavar grofov namestnik v plemiškem ograjnem sodišču ali pa npr. listino istega izstavitelja iz naslednjega dne (Haus- Hof- und Staatsarchiv Wien (= HHStAW), listina 1365, IV. 30., Metlika): *daz wir /goriški grof Albert IV./ ... ain beschaiden erber mann ze unserm hauptman gen Isterreich sezen sullen über alle unser stet, chastelln und vest oder vas ander herschafft und gueter wir da haben*. Gl. Peter ŠTIH, Ministeriali, 132 - 135.
- 29 Vicecomes: *Woschalcus dictus Picoletto vicecomes, habitator Pisini* (gl. zgoraj op. 2); *condam Stephanus vicecomes de Pisino* (gl. zgoraj op. 3); vicecomes Konrad pa se 1277 omenja v listini, ki je bila izstavljená *in castro Pisino in sala Palatii D. Comitiss* (gl. zgoraj op. 1). Glavar: *capitaneus d. comitis Goritiae in Pisino* (CDI 1294, I. 11., Poreč); *Carstemannus Capitaneus Pissyni* (CDI 1305, II. 27.); *Hännsin...haubmann zu Mitterburg* (Repertorium über das Archiv der alten Grafen von Görz, HHStAW, Archivbeheft 331, fol. 242 (k letu 1333)); *Niclas von Eberstein zu den zeiten hauptmann ze Mitterburch* (HHStAW, listina 1362, VI. 22., Metlika).
- 30 CDI 1294, I. 11., Poreč: *presentibus Castoma modo ?* verjetno pravilno *Castemanno/ capitaneo d. comitis Goritiae in Pisino*.

temu mnenju pa gre tudi paralela z Lienzem na današnjem vzhodnem Tirolskem, kjer je bil center tistih posesti goriških grofov, ki so ležale severno od Karnijskih alp in Karavank (tkl. Prednja grofija Goriška³¹). Tam je namreč bil vice-dominus po vsej verjetnosti predhodnik goriškega glavarja v Lienzu³².

Na drugi strani pa obstaja resen pomislek, da je bil vicecomes predhodnik glavarja v Pazinu. To je namreč velika razlika v družbenem statusu in položaju, ki sta ga imela na eni strani vicecomes in na drugi glavar in ki je po mojem mnenju odločilnega pomena za razrešitev tega vprašanja. Nenazadnje je bil Pazin center goriških posesti v Istri in tam so imeli sedež tudi drugi goriški uradi. Kako problematično je na osnovi naslova vicecomes delati zaključke v smislu, da že vsebina tega naslova kaže na to, da je nosilec tega naslova bil grofov namestnik, smo pokazali že zgoraj³³. In tudi to, da se zadnji vicecomes omenja 1293, prvi glavar pa takoj zatem, je lahko le golo naključje ali pa je takšna podoba le navidezna in je posledica pomanjkanja virov.

Nesporno pa je, da je med nosilcem urada oz. naslova vicecomes in onim glavarja bila velika razlika v družbenem položaju in statusu, ki se najlepše zrcali v listinskih seznamih prič. Ti so praviloma strogo upoštevali položaj posameznika na hierarhični družbeni lestvici³⁴. Svoje glavarje, tako v Pazinu (za goriški dominij v Istri) kot v Gorici (za celoten goriški dominij južno od Karnijskih alp in Karavank) in v Lienzu (za Prednjo grofijo Goriško) so goriški grofje izbirali iz

svojih najpomembnejših ministerialskih rodov³⁵. Nosilci tega urada so bili po pravilu³⁶ pripadniki družbene skupine ministerialnega plemstva in v listinah goriške provenience je bilo temu položaju ustrezno visoko tudi njihovo mesto v seznamih prič. Tudi nosilci urada glavarja v Pazinu so bili goriški ministeriali. V prvi polovici 14. stoletja so to bili člani različnih vej najpomembnejšega goriškega ministerialskega rodu v Istri, pazinskih gospodov³⁷. Nasprotno pa je bil družbeni položaj goriških vicecomesov v Pazinu precej nižji in jih ne moremo šteti niti v skupino viteškozmožnih. Tako se npr. v listini iz 1277 vicecomes Konrad omenja za tremi ministeriali³⁸, duhovnikom, pisarjema in pred dvema poreškima meščanoma. V notarskem instrumentu iz 1293, kjer je vicecomes tudi naštet v seznamu prič, pa stoji skupaj z nekim Henrikom (oba sta označena kot *habitatores Pisini*) prav na koncu seznama, za dvema goriškima ministerialoma in vitezoma ter nekim Brabantom iz Kožljaka, ki mu ne moremo določiti njegove družbene pozicije.

Na glede na glavarja nižji položaj vicecomesa v strukturi goriške uprave v Istri pa kaže tudi paralela s položajem vicecomesa v upravni strukturi oglejskega patriarhata v Istri. Na čelu oglejske uprave v Istri je kot patriarhov namestnik od zadnje četrtine 13. stoletja stal poseben *marchio Istrie*³⁹ (kar že samo po sebi kaže na propadanje oglejske moči, saj je še v prvi polovici 13. stoletja ta naslov nosil patriarh sam kot mejni grof Istrski), kateremu je v strukturi goriške uprave v Istri po

- 31 V času, ki ga obravnavamo, ta termin še ni obstajal, ampak se uveljavi šele v drugi polovici 15. stoletja: Otto STOLZ, Politisch-historische Landesbeschreibung von Südtirol, Schlem-Schriften 40, Innsbruck 1937, 486.
- 32 Zadnji goriški vicedom v Lienzu se omenja 1308 (MDC VII (ed. Hermann WIESSNER, Klagenfurt 1961), št. 438, 489), istega leta pa se pojavi prvi goriški glavar v Lienzu (Andreas VEIDER, Die Verwaltung der "vorderen Grafschaft Görz" im Pustertal und Oberkärnten bis zum Ende des 14. Jahrhunderts, philosophische Dissertation Wien 1939, tipkopis, 87).
- 33 Gl. op. 27.
- 34 Heinrich FICHTEAU, Die Reihung der Zeugen in Urkunden des frühen Mittelalters, Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 87, 1979, 301 sl.
- 35 Npr. v Lienzu tamkajšnji kastelani in nato ministeriali iz Flaschberga, v Gorici goriški ministeriali iz Devina (prim. Peter ŠTIH, Goriški grofje in devinski gospodje, ZČ 46, 1992, 309 sl.) in nato kastelani na goriškem gradu (goriški ministeriali iz Pevme), v Pazinu pa pazinski gospodje, ki so prav tako spadali med ministerialno plemstvo. Obstajal je tudi poseben glavar za goriško posest na Dolenjskem. V dvajsetih letih 14. stoletja je to bil Grifo iz Čreteza.
- 36 Edina izjema ni bil nihče drug kot sam goriški grof Albert IV., ki je bil v svojih mladih letih, v času skrbništva nad mladoletnim goriškim grofom Ivanom Henrikom, sinom 1323 umrlega goriškega grofa Henrika II., glavar goriške grofije v letih 1328 - 1331: HHStAW, listina 1329, VII. 4., Zenoberg; Giuseppe BIANCHI, Documenti per la storia del Friuli II, Udine 1845, št. 593; Vincenzo JOPPI, Documenti Goriziani, AT N. S. 13, 1887, št. 91; HHStAW, listina 1331, IV. 2., Lienz. Poimenski seznam nosilcev štirih goriških uradov glavarja v 14. stoletju gl. v Peter ŠTIH, Ministeriali, 139 - 140.
- 37 Gl. Peter ŠTIH, Ministeriali, 56 - 62, 134.
- 38 Henrik iz Pazina je bil ministerial goriškega grofa, Ulrik iz Momjana (Momjanski gospodje so bili veja gospodov iz Devina, ki so v tistem času bili ministeriali goriških grofov; gl. Peter ŠTIH, Goriški grofje (kot v op. 35)) je bil po materini strani Rihemberški, ki so bili eden najpomembnejših ministerialskih rodov goriških grofov (gl. Milko KOS, Urbarji Slov. primorja II, 34 sl.; Peter ŠTIH, K zgodovini nižjega plemstva na Krasu in v Istri, ZČ 45, 1991, 549 sl.), Ditmar Krotendorfer pa je bil tudi ministerial iz Pazina (gl. Peter ŠTIH, Ministeriali, 62).
- 39 Walter LENEL, Venezianisch - Istrische Studien, 148; Giovanni de VERGOTTINI, La costituzione provinciale, AMSI 38, 1926, 114, 119; Carlo BUTTAZZIONI, Dei Governatori d'Istria a nome dei marchesi principi i patriarchi d'Aquileja, AT N. S. 2, 1870-1871, 245 sl.; Antonio JOPPI, Saggio di serie dei Marchesi-Governatori dell'Istria per i patriarchi di Aquileia marchesi principi, AT N. S. 2, 1870-1871, 252 sl.

svojih kompetencah in položaju odgovarjal glavar v Pazinu. Temu oglejskemu "markezu" je bil podrejen *vicecomes marchionatus Ystrie*⁴⁰, ki je torej bil nižji uradnik. Če potegnemo paralelo z goriško upravo v Istri, potem bi po isti logiki tudi goriškemu vicecomesu v Pazinu šlo le nižje mesto v strukturi goriške uprave. To nam na določen način potrjuje že zgoraj ugotovljeni nižji družbeni položaj in status nosilcev tega urada, dokončno pa potrdi neka listina goriškega grofa Alberta II. iz leta 1295. V njej se, že bolj proti repu seznama prič, omenja neki *Woschalculus dictus Piçoleto officialis de Pisino*⁴¹, ki je seveda identičen z našim *Woschalculus dictus Piçoleto vicecomes, habitator Pisini* iz leta 1293. Vicecomes je torej bil navaden oficial⁴². Njegovih konkretnih nalog in pooblastil v strukturi goriške uprave v Istri pa na podlagi preskromnih virov ni mogoče ugotoviti.

O vicecomesu kot predhodniku glavarja torej lahko govorimo le toliko, ker prvi izgine ravno v trenutku, ko se pojavi drugi. Drugače pa je urad glavarja v Pazinu, ki ga je sredi devetdesetih letih 13. stoletja ustanovil goriški grof Albert II. in ga zaupal svojemu tamkajšnjemu najpomembnejšemu ministerialu, ki je tako postal grofov namestnik in predstavnik (*capitaneus domini comitis Goritiæ in Pisino*⁴³), moral imeti

bistveno večje pristojnosti, kot jih je pred tem imel vicecomes.

Ustanovitev urada glavarja v Pazinu je po mojem mnenju zvezana z dvema stvarima: na eni strani z reformo dvorne in centralne uprave goriških grofov, ki je bila začeta pod goriškim grofom Albertom II. (+1304) in nato dokončana pod njegovim sinom Henrikom II. (+1323), na drugi strani pa z zaokrožitvijo goriške posesti v Istri v okvir, ki se nato v 14. stoletju ni več kaj dosti spreminjal⁴⁴. Prej tipično dvorna uprava goriških grofov, ki so jo zaznamovali tipični dvorni uradi, kot so strežaj, točaj in komornik, je v osemdesetih in devetdesetih letih 13. stoletja doživela dvojno reformo: stare dvorne urade so zamenjali novi (dvorni mojster, maršal, kuharski mojster), hkrati pa je ta uprava dobila z ustanovitvijo urada glavarja (oz. glavarjev) že poteze "deželne" uprave⁴⁵. V okviru celotnega dominija goriških grofov je bil kot prvi urad posebnega glavarja ustanovljen prav oni za Istro (1294)⁴⁶, in le domnevamo lahko, da je prav s to upravno reformo mogoče le povezana tudi sprememba naziva urada pri zadnjem znanem goriškem vicecomesu v Istri (1293), ko je zaradi nastanka glavarstva (1294) izgubil svoj bleščeči naslov in se tudi po nazivu spremenil v to, kar je v resnici bil, v navadnega oficiala (1295).

40 A. S. MINOTTO, *Acta et Diplomata e regio tabulario Veneto usque ad sec. XV. summatim regesta* Vol. I., Sect. I.: *Documenta ad Forumjulii, patriarchatum Aquileiensem, Tergestum, Istriam, Goritiam spectantia, Venetiis MDCCCLXX*, 115 (1332); Vincenzo JOPPI, kot v op. 15 zgoraj; CDI 1365, III. 23. (*Ego Guilielmus Boyanus de Civitate Austrie Marchio Istrie ... tenuisse et recepisse a Tristano de Civitate vicecomite meo ...*); Giovanni de VERGOTTINI, *La costituzione provinciale*, AMSI 38, 1926, 120 (40).

41 HHStAW, listina 1295, V. 13., Gorica.

42 Pojem oficiala je potrebno razumeti zelo široko, saj je lahko pomenil marsikaj (npr. vicecomesa, gastalda in tudi kastelana), v vsakem primeru pa je to bil nižji uradnik. Za vicecomesa gl. zgoraj, za gastalda: *Rudolfus gastaldio Goricie* (gl. zg. op. 17), *Rudolfus officialis Goricie* (Vincenzo JOPPI, *Appendice ai documenti Goriziani*, št. 8) oz. *Lienhart Murr amptman ze Gorcz, Leonardus dictus Mur gastaldio* (Franc KOS, *K zgodovini Gorice*, 14), za kastelana pa: *Volconus castellanus in Goricia, Walconus gastaldio, Walchunus olim officialis* (Franc KOS, *K zgodovini Gorice*, GMDS 4-6, 1924-1925, 7).

43 Gl. op. 30

44 Jedru svojih posesti v Istri, to je Pazinu z vencem okoliških krajev, ki so si ga goriški grofje pridobili konec 12. stoletja kot fevd škofije v Poreču, so v drugi polovici 13. in delno tudi še v začetku 14. stoletja dodali še vrsto oglejskih fevdov severno od Mirne in na potezi od Buzeta do vzhodnih obronkov Učke in ob zgornjem toku Raše. Temu pa je bila približno v istem času dodana tudi posest ob spodnjem toku Raše in Raškem zalivu, ki je še v začetku 13. stoletja spadala v okvir puljskega mestnega agra. Gl. Peter ŠTIH, *Goriški grofje in geneza*.

45 Gl. Peter ŠTIH, *Ministeriali*, 121 sl. in seznam nosilcev posameznih dvornih in centralnih uradov 137 sl.

46 V Lienzu se prvi glavar (za Prednjo grofijo Goriško) omenja 1308, v Metliki (za goriško "grofiji v Mariki in Metliki") 1322, v Gorici (za celotno goriško grofijo južno od Karavank in Kamijskih alp) pa 1323. Gl. op. 45.

RIASSUNTO

In tre documenti della fine del XIII secolo vengono citati tre responsabili dell'ufficio del vicecomes, con sede a Pisino, il centro dei possedimenti istriani dei Conti di Gorizia. In merito si sono affermate due opinioni. Secondo la prima il vicecomes era il predecessore del capitano dei Conti di Gorizia a Pisino, secondo l'altra invece quello del vicecomes era soltanto un'altra denominazione del capitano. L'istituto del vicecomes si affermò in quest'area sotto il patriarcato di Aquileia, in Friuli infatti viene citato già nella prima metà del XII secolo, mentre in Istria era conosciuto ancora nel XIV secolo. Come altre istituzioni amministrative e giuridiche, i Conti di Gorizia ereditarono dal patriarcato di Aquileia anche l'istituto del vicecomes. Benché a prima vista molti indizi confortino l'opinione che il vicecomes fosse il predecessore del capitano di Pisino (già la stessa denominazione di vicecomes lo caratterizza come sostituto del Conte, com'era il capitano), entrambi risiedevano a Pisino, e nelle fonti le sue tracce si perdono proprio nel preciso istante in cui invece appare il capitano, egli in realtà occupava, all'interno della struttura amministrativa goriziana, una posizione inferiore. Lo dimostra anche il confronto con la posizione del vicecomes in seno alla struttura amministrativa del patriarcato di Aquileia in Istria, e ancora di più la grande differenza che correva tra lo status e la posizione sociale del vicecomes e del capitano. Mentre i capitani dei Conti di Gorizia in Istria provenivano sempre dalle file della nobiltà dei ministeriales, i vicecomes molto probabilmente non erano di nobili origini. La posizione inferiore del vicecomes nella struttura amministrativa della Contea di Pisino ci viene infine confermata da un documento del 1295 del Conte di Gorizia Alberto II, nel quale il medesimo personaggio che nel 1293 veniva indicato come vicecomes, viene ora definito ufficiale. In tal senso va quindi riveduta l'opinione corrente secondo la quale, per la sua posizione all'interno della struttura della Contea di Pisino, il vicecomes va equiparato al capitano.